

Radosław Michna

Gimnazjum Katolickie w Bydgoszczy. Z kart historii szkolnictwa miasta nad Brdą w latach 1772-1806

słowa kluczowe: gimnazjum katolickie, szkolnictwo średnie, zabór pruski, Bydgoszcz

Znaczne zmiany w lokalnym szkolnictwie spowodował pierwszy rozbiór Polski i włączenie Bydgoszczy w 1772 r. w granice monarchii Prus. Na kształt i organizację bydgoskiego ośrodka oświatowego po objęciu miasta przez pruską administrację zasadniczy wpływ miały panujące wówczas stosunki wyznaniowe i zachodzące na tym tle przeobrażenia.

Działający do tej pory na polu edukacyjnym zakon jezuitów został rozwiązany przez papieża Klemensa XIV na mocy brewe z 21 lipca 1773 r. Otrzymał jednak od nowych władz rządowych zezwolenie na dalsze prowadzenie swego kolegium¹.

Kolegium Jezuickie w pierwszym roku zaboru liczyło 24 jezuitów, podczas gdy w 1777 r. ich liczba uległa redukcji o połowę². Placówka borykała się z coraz większymi problemami finansowymi, które próbował rozwiązać jej ostatni rektor o. Antoni Gordon. Jego zabiegi i prośby podejmowane w 1777 r. o podwyższenie rocznej dotacji na utrzymanie kolegium, wynoszącej 635 talarów, kierowane korespondencyjnie do króla Fryderyka II, zakończyły się ostatecznie niepowodzeniem. Odpowiedzią monarchy na wniosek rektora było jedynie zalecenie lepszej ekonomii dysponowanych środków, ponieważ nie przewidziano żadnej dodatkowej subwencji na poprawę sytuacji ekonomicznej kolegium³.

¹ E. Alabrudzińska, *Kolegium jezuickie w Bydgoszczy w XVII-XVIII w.*, „Kronika Bydgoska”, t. 11, 1989-1991, s. 190; zob. też M. Pawlak, *Kolegium Jezuickie w Bydgoszczy (1619-1780)*, „Kronika Bydgoska”, t. 30, 2008, s. 51-71.

² M. Chamot, *Pod pruskim zaborem 1772-1919*, [w:] *Kościół katolicki w Bydgoszczy, kalendarium*, pod red. J. Kutty, Bydgoszcz 1997, s. 154.

³ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin-Dahlem (dalej cyt. GStA PK), II. HA

Narastające problemy finansowe i coraz trudniejsza sytuacja grona pedagogicznego, które w roku szkolnym 1777/1778 oprócz rektora Gordona stanowiło trzech nauczycieli (Michał Czechowicz, Wojciech Grabski, Walenty Zdrojewski), a także przyszłe wydarzenia stopniowo przyczyniły się do upadku szkoły⁴.

W 1780 r. biskup kujawsko-pomorski Józef Ignacy Rybiński (1777-1806) ogłosił brewe kasacyjne bydgoskiego zakonu jezuitów, czego istotnym następstwem było rozwiązanie prowadzonego przez nich kolegium. Szkoły pojezuickie przeszły pod administrację utworzonego Królewskiego Instytutu Naukowego, którego statut 1 marca 1781 r. zatwierdził król Fryderyk II⁵. Ich dalsze funkcjonowanie związane z działalnością oświatową określał specjalnie zaprojektowany przez biskupa chełmińskiego, Jana Karola von Hohenzollerna, powszechny Regulamin dla Prus Zachodnich (*Allgemeines Reglement für die in Westpreussen statt der ehemaligen Jesuiter-Collegien etablierten katholischen Gymnasien*). Został on zatwierdzony najwyższym rozkazem gabinetowym z dnia 5 marca tego samego roku przez pruskiego monarchę. Głównym założeniem było przekształcenie dotychczasowych szkół jezuickich Prus Zachodnich i Warmii w królewskie gimnazja katolickie. W praktyce zaprojektowany reglement przewidywał utworzenie ze szkół pojezuickich dwóch gimnazjów akademickich w Braniewie i Starych Szkotach koło Gdańska (z prowadzonymi wykładami filozofii i teologii) oraz gimnazjów w Bydgoszczy, Grudziądzu, Chojnicach, Malborku, Reszlu i Walczu⁶.

Do realizacji powyższego rozporządzenia doszło 1 czerwca 1781 r., pod rozporządzeniem swój podpis złożyli: biskup chełmiński Jan Karol von Hohenzollern, prezydent regencji von Finckenstein i dyrektor kwidzyńskiej kamery von Korckwitz. Zapoczątkowało to istnienie Królewskiego Gimnazjum Katolickiego

---

Generaldirektorium, Abt. 9 Westpreussen-Netzedistrikt, Städte-Sachen, Bromberg, Sect. I, Nr. 21, k. 1-5. Odrzuconemu wnioskowi rektora Gordona towarzyszyło uzasadnienie: (...) *dass kein Fond zu ihrer Verbesserung vorhanden und sie sich durch gute Ökonomie mit der ihnen einmal bewilligten Kompetenz zu helfen suchen müssen*; zob. też Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cyt. APB), Klasztor Jezuitów w Bydgoszczy, sygn. 2, k. 33-38.

⁴ W. Volkman, *Die Katholische Kirche*, [w:] *Aus Brombergs Vergangenheit. Ein Heimatbuch für den Stadt- und Landkreis* (dalej cyt. ABV), red. G. Meinhardt, Wilhelmshaven 1973, s. 218; M. Chamot, op. cit., s. 154.

⁵ Ibidem; S. Załęski, *Jezuici w Polsce, t. 5: Jezuici w Polsce porozbiorowej*, cz. 1, 1772-1820, Kraków 1906, s. 123; M. Pawlak, *Bydgoskie szkoły średnie w latach 1619-1815*, [w:] *Z dziejów I Liceum Ogólnokształcącego. IV wieki kształcenia w Bydgoszczy*, red. M. Pawlak, Bydgoszcz 2007, s. 31.

⁶ GStA PK, II. HA Generaldirektorium., Abt. 9, Westpreußen u. Netzedistrikt, Materien, Titel LXXXII, Sect. 1, Nr. 3a, k. 6-18; M. Lehmann, *Preussen und die Katholische Kirche seit 1640. Nach den Acten des Geheimen Staatsarchives, t. 5 (1775-1786)*, Leipzig 1878, s. 433-438; C.L.H. Rabe, *Sammlung preußischer Gesetze und Verordnungen*, t. 1, Halle 1822, s. 425-426, 514-526; L. Ledebur, *Neues allgemeines Archiv für die Geschichtskunde des preußischen Staates*, t. 1, Berlin, Posen, Bromberg 1836, s. 53-54.

w Bydgoszczy, które otworzyło nową kartę w historii lokalnego szkolnictwa z okresu pierwszego zajęcia miasta przez władze pruskie⁷.

Działalność i organizacja Gimnazjum Katolickiego w Bydgoszczy była w szerszym zakresie dotychczas niewiele znana. Zazwyczaj odnotowywano jedynie jego utworzenie, podając przy tym fragmentaryczne informacje⁸. Temat tej szkoły podejmowano także w pracach pryncypalnych⁹ oraz w poszczególnych opracowaniach dotyczących oświaty w Prusach Zachodnich¹⁰. Zagadnienie jego istnienia i funkcjonowania zostało ponadto nieco obszerniej ujęte w pracy traktującej o szkolnictwie w Obwodzie Nadnoteckim za czasów panowania Fryderyka II¹¹. Z kolei niektórzy dziewiętnastowieczni autorzy niemieccy zajmujący się problematyką szkolnictwa utrzymywali nawet, że w ogóle nie doszło do powstania tego gimnazjum¹².

⁷ Ibidem; APB, Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 1509; W. Volkmann, op. cit., s. 218; M. Chamot, op. cit., s. 154.

⁸ F. Mincer, *Dzieje polityczne i kulturalne Bydgoszczy w latach 1772-1806*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 1, pod red. M. Biskupa, Warszawa-Poznań 1991 s. 405-406; Idem, *Dzieje Bydgoszczy do roku 1806*, Zielona Góra 1992, s. 373-374; G. Meinhardt, *Die höheren Schulen. Das Gymnasium*, [w:] ABV, s. 189-190, 218; M. Pawlak, *Bydgoskie szkoły średnie...*, op. cit., s. 32.

⁹ W. Guttmann, *Zur Vorgeschichte des Königlichen Gymnasiums zu Bromberg*, [w:] *Schulprogramm des Königlichen Gymnasiums zu Bromberg*, Bromberg 1889, s. 14-16.

¹⁰ P. Schwartz, *Die Schulen der Provinz Westpreußen unter dem Oberschulkollegium 1787-1806*, „Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts”, t. 16, 1926, Berlin 1928, s. 51-123.

¹¹ J. Grüner, *Das Schulwesen des Netzedistrikts zur Zeit Friedrichs des Großen (1772-86). Ein Beitrag zur Schul- und Kulturgeschichte des 18. Jahrhunderts*, Breslau 1904, s. 118-135.

¹² L. Wiese, *Das höhere Schulwesen in Preussen: Historisch-statistische Darstellung, im Auftrage des Ministers der Geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten*, t. 1, Berlin 1864, s. 219; zob. też J. Grüner, op. cit., s. 124-125, gdzie odniesiono się w dużej mierze za: W. Guttmann, op. cit., s. 16, do prezentowanych ustaleń poszczególnych autorów opracowań zajmujących się historią szkolnictwa w XIX w., wskazujących na to jakoby Gimnazjum Katolickie w Bydgoszczy w ogóle nie powstało: *Über die weiteren Schicksale der Jesuitenkollegien zu Bromberg und Deutsch Krone nach ihrer Umwandlung in katholische Gymnasien herrscht tiefes Dunkel; ja, von dem Bromberger Gymnasium galt das ganze 19. Jahrhundert hindurch und gilt noch heute allgemein die Ansicht, dass es überhaupt nicht zustande gekommen sei, so Gerlach, Braunsberger Programm 1837, Lilienthal, Rössel, Programm 1847, Braun, Braunsberger Programm 1865, Thomaszewski, Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Konitz, Programm 1886; auch Wiese, das höhere Schulwesen I. 219 erklärt, „das nach dem Reglement vom 1. Juni 1781 projektierte katholische Gymnasium zu Bromberg kam nicht zu Stande”. Wie diese durchaus irrige Meinung sich hat bilden und so lange behaupten können, erscheint rätselhaft. Vielleicht ist die Ursache hiervon in dem Verluste der einschlägigen Akten der Königlichen Regierung zu suchen. (...) Wenn auch die über diese Frage uns Aufklärung bringenden Quellen nur sparsam fließen, so geben sie doch zweifelloso Gewißheit darüber, daß entsprechend dem Reglement vom 1. Juni 1781 nicht nur das Dt.-Kroner*

Odtworzenie i przybliżenie najdawniejszych dziejów bydgoskiego gimnazjum jest w znacznej mierze utrudnione ze względu na relatywnie niewielką liczbę zachowanych źródeł odnoszących się bezpośrednio do organizacji oraz działalności szkoły w pierwszych latach jej istnienia¹³. Jak wynika z dostępnych akt, po wejściu w życie rozporządzenia z 1 czerwca 1781 r., stanowiącego o utworzeniu gimnazjum, jeszcze tego samego dnia Fryderyk II zażądał od pruskiej administracji w Bydgoszczy przygotowania raportu o stanie szkoły i rezultatach związanych z jej organizacją. Miejscowy magistrat pismem z 21 czerwca adresowanym do rektora szkoły, Antoniego Gordona, polecił z kolei sporządzenie dokładnej specyfikacji dotyczącej frekwencji uczniów. W przesłanym sprawozdaniu rektora z 30 sierpnia 1781 r. podano, że do szkoły uczęszczało 30 uczniów¹⁴.

Według zaprojektowanego rozporządzenia z 1 czerwca 1781 r. Gimnazjum Katolickie w Bydgoszczy, podobnie jak gimnazja w Grudziądzu, Chojnicach i Reszlu, miało na celu kształcenie w zakresie nauk należących do filologii oraz

---

Gymnasium, sondern auch dasjenige zu Bromberg tatsächlich im Jahre 1781 eingerichtet worden ist (...).

¹³ C. Breda, *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Bromberg während seines fünfzigjährigen Bestehens*, [w:] *Programm des Königlichen Gymnasiums zu Bromberg womit zur Feier des 50. jährigen Jubiläums der Anstalt*, Bromberg 1867, s. 5, gdzie m.in. wspomniano o rzekomym użyciu akt szkolnych przez Francuzów (okres Księstwa Warszawskiego) jako materiału opałowego, co doprowadziło do ich utraty; J. Grüner, op. cit., s. 127; Główną bazę źródłową niniejszego opracowania stanowią akta pochodzące z Tajnego Archiwum Państwowego w Berlinie-Dahlem (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin-Dahlem) oraz Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Najwięcej informacji o gimnazjum zaczerpnięto z archiwaliów Naczelnego (Wyższego) Kolegium Szkolnego (*Oberschulkollegium*), przechowywanych w GStA PK, opatrzonych sygnaturami – I. HA Rep. 76 alt, *Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- u. Schulsachen*, I – wraz z poszczególnymi numerami jednostek aktowych, z których najistotniejsze znaczenie mają: Nr. 204 – *Acta generalia des Königl. Ober-Schul- Collegii, betr. den Zustand der Stadtschulen in Westpreußen, von 1792-1793*; Nr. 206 – *Acta des Königl. Ober-Schul-Collegi, betr. den Etat zur Rechnung über den Fonds des Westpreußischen Jesuiter-oder katholischen Schul-Instituts, vol. 1, von 1800-1803*; Nr. 207 – *Acta des Königl. Ober-Schul-Collegi, betr. den Etat zur Rechnung über den Fonds des Westpreußischen Jesuiter-oder katholischen Schul-Instituts, vol. 2, von 1803-1806*; Nr. 210 – *Zustand der Jesuiter – oder katholischen Schul-Institute zu Schottland, Bromberg, Deutsch Crone, Graudenz und Conitz in Westpreußen, und der zu Braunsberg und Roessel in Ermland 1803-1806*; Nr. 223 – *Acta betr. das Katholische Schul-Institut zu Bromberg, die dortigen protestantischen Stadt und kleinen Schulen 1789-1806*. Wspomniane Oberschulkollegium powstało w 1787 r. (instrukcja określająca zakres działalności i kompetencji utworzonego Oberschulkollegium zob. m.in. *Acten, Urkunden und Nachrichten zur neuesten Kirchengeschichte*, t. 1, wyd. C.L. Hoffmann, Weimar 1788, s. 174-181) i objęło swym nadzorem szkolnictwo państwa pruskiego. Wymienione powyżej jednostki aktowe zawiera się w latach 1789-1806, stąd wiadomości o szkole z czasu pierwszej dekady jej istnienia wobec nielicznych dostępnych źródeł traktujących o tym okresie są głównie fragmentaryczne.

¹⁴ APB, Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 1509; J. Grüner, op. cit., s. 127; W. Guttman, op. cit., s. 15-16.

poznanie i opanowanie związanych z nimi struktur gramatycznych. Uczęszczającej na zajęcia lokalnej i zamiejscowej młodzieży, głównie wyznania katolickiego, szkoła dawała możliwość zdobycia wykształcenia elementarnego i średniego. Z kolei wyżej zorganizowane akademickie gimnazja w Braniewie oraz Starych Szkotach koło Gdańska dawały uczniom i kandydatom do stanu duchownego możliwość podjęcia nauki z dziedziny filozofii i teologii. Liczba pedagogów w bydgoskim gimnazjum została określona na trzy osoby. W klasie filologicznej zajęcia lekcyjnie miał prowadzić jeden nauczyciel, w klasie gramatycznej dwóch nauczycieli, a oprócz tego istniała jeszcze klasa elementarna, gdzie również potrzebny był pedagog, stąd w latach 90. XVIII w. kolegium nauczycielskie stanowiły cztery osoby¹⁵. W najwyższych klasach kładziano głównie nacisk na naukę języka klasycznego – łaciny oraz języka niemieckiego, a także udzielano lekcji w zróżnicowanym wymiarze z zakresu przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, historii, geografii, logiki, początków prawa i religii.

Nowo powstałe gimnazjum od początku swego istnienia zmagало się z dużymi problemami finansowymi. Po konfiskacie dóbr jezuickich przez rząd pruski w 1780 r., do dyspozycji szkoły pozostawał wyznaczony tytułem rekompensaty skromny roczny ryczałt w wysokości 635 talarów¹⁶. Jedną z ważniejszych kwestii bytowo-ekonomicznych było zatem zapewnienie źródeł dochodu w celu pokrycia bieżących i przyszłych wydatków utworzonej placówki oświatowej. W 1782 r. wynajęto za sumę rocznego czynszu 112 tal. część dawnego gmachu pojezuickiego nowo utworzonemu Królewskiemu Sądowi Nadwornemu oraz oddano w dzierżawę aptekę jezuicką¹⁷. Pomimo wpływów pochodzących z dzierżaw budżet szkoły był nadal bardzo niewielki. Profesorowie gimnazjum nie byli zadowoleni ze swych niskich wynagrodzeń, skarżyli się także na wstrzymywanie należnych im wypłat¹⁸. Do tego dochodziły z czasem pewne utrudnienia lokalowe szkoły. W sporządzonym 11 czerwca 1789 r. piśmie, adresowanym do króla Prus, prefekt bydgoskiego gimnazjum, Dunin, podawał do wiadomości, że niektóre pomieszczenia budynku szkolnego służyły na potrzeby magazynu i przechowywania tam zboża oraz o wynikających z tego niedogodnościach dla szkoły. Według

¹⁵ M. Lehmann, op. cit.; C.L.H. Rabe, op. cit., s. 516-517.

¹⁶ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 206, vol. 1, k. 194; J. Grüner, op. cit., s. 79, 132-133; M. Pawlak, *Bydgoskie szkoły średnie...*, op. cit., s. 15; W. Volkmann, op. cit., s. 218.

¹⁷ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 9 Westpreussen-Netzedistrikt, Städte-Sachen, Bromberg, Sect. I, Nr. 10; J. Grüner, op. cit., s. 133; W. Volkmann, op. cit., s. 218; F. Mincer, op. cit., s. 406.

¹⁸ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 9 Westpreussen-Netzedistrikt, Städte-Sachen, Bromberg, Sect. I, Nr. 163, k. 6; zob. też S. Załęski, op. cit., s. 123; M. Pawlak, *Bydgoskie szkoły średnie...*, op. cit., s. 31.

zawartej informacji, w gimnazjum wynajmowano w marcu 1789 r. trzy pokoje mieszkalne za sumę 5 talarów miesięcznie z przeznaczeniem ich na gromadzenie zboża. Następnie wynajmowano także korytarz na drugim piętrze. Za pierwszy miesiąc użytkowania trzech udostępnionych pokoi zapłacono, a za korytarz nie. Prefekt był zdania, że 3 zajmowane izby mogłyby być lepiej wykorzystane, jeśli można byłoby je przeznaczyć do przyjęcia zamiejscowych uczniów. Na koniec nadmieniał też, że oprócz wspomnianych pomieszczeń na potrzeby magazynu, został wzięty także prowadzący do kościoła i szkoły korytarz, a także jedna izba mieszkalna już przed początkiem zimy ubiegłego roku, za co jednak nie zapłacono. Prefekt Dunin kierował z tego powodu pisma do króla przeciw Polowo-Wojennemu Komisariatowi, aby pomieszczenia i korytarze były wolne oraz dostępne do pełnego użytku szkoły. Ostatecznie po wspólnej ocenie sprawy przez Wyższy Polowy Urząd Apropowizacyjny i miejscowy magistrat zajęto stanowisko, że gimnazjum musiało udostępniać publicznie puste pomieszczenia na potrzeby magazynu dla ulokowania tam naturalistów¹⁹.

Jeden z pierwszych, obszerniejszych opisów Katolickiego Gimnazjum w Bydgoszczy pochodzi z wizytacji wyższego radcy szkolnego Meierotto, który na zlecenie Wyższego Kolegium Szkolnego w Berlinie (Oberschulkollegium) odwiedził szereg szkół Prus Zachodnich, w tym placówkę edukacyjną w mieście nad Brdą. Przeprowadzona 25 lipca 1792 r. wizytacja przybliżyła bardziej ówczesny stan szkoły. Podano, że gimnazjum posiadało czterech profesorów, z których jeden był prepozytem. Wizytator odnotował, że profesor retoryki Gludowski i profesor gramatyki Sudalowski dobrze posługiwali się językiem łacińskim. Podczas wizytacji były okres ferii, dlatego spośród łącznie kształcących się 80-90 miejscowych i zamiejscowych uczniów tylko jeden stół był zajęty w konwiktorium przez czternaście osób. Konwiktorium i niektóre pokoje mieszkalne profesorów były w dobrym stanie, uprzednio je zreperowano, po części dzięki darowi biskupa Jana Karola von Hohenzollerna na sumę 100 tal. W istocie jednak bardzo przestarzone dawne kolegium jezuickie znajdowało się w bardzo trudnym położeniu. Profesorowie skarżyli się na swe warunki utrzymania i pozostawienie ich samym sobie. Ich niezadowoleniu towarzyszyły opinie, że nie zamierzali długo pozostać w gimnazjum, lecz szukać beneficjów w postaci probostw. W budynku szkolnym mieszkało tylko trzech uczniów w jednej izbie, a pozostali w mieście, stąd dozór i zarządzanie prywatnymi pokojami mógł być jedynie ograniczony. Dobór książek, które mogły być czytane prywatnie, był dokonywany przez nauczycieli. Ze względu na trwający wówczas czas ferii wizytator nie miał możliwości

¹⁹ GStAPK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- u. Schul-sachen, I Nr.223, k. 1-18.

bezpośredniego ocenienia toku prowadzonych zajęć, pracy nauczycieli, wyników uczniów i ogólnych osiągnięć szkoły w zakresie edukacyjnym²⁰. Zbiorczy raport Meierotta z wizytacji szkół Prus Zachodnich przyniósł jednak w dużej mierze niekorzystny obraz szkolnictwa na tym obszarze. Ponadto podawano, że Oberschulkollegium nie dysponowało odpowiednimi środkami finansowymi niezbędnymi do poprawy stanu bytności istniejących na tych ziemiach szkół, więc i bydgoska placówka zmuszona była przez kolejne lata borykać się z trudnościami finansowymi²¹. W styczniu 1795 r. źródła archiwalne wymieniają prefekta Goskowskiego. Sygnalizowano potrzebę przeprowadzenia koniecznych prac naprawczych budynku gimnazjalnego²².

W drugiej połowie lat 90. XVIII w. gimnazjum bydgoskie zawarło kilka umów najmu, a pochodzące z dzierżaw pomieszczeń budynku środki tylko w nieznacznym stopniu mogły wpłynąć na poprawę sytuacji ekonomicznej i budżetu szkoły. Dnia 3 września 1795 r. ówczesny prefekt gimnazjum Radawski oraz kupiec Michael Linser zawarli kontrakt o odstąpieniu posiadanych dotychczas przez garnizon na potrzeby lazaretu czterech pokoiów, kuchni i dziedzińca w gimnazjum. Linser zobowiązany był płacić za to roczny czynsz w wysokości 30 tal.²³ Z kolei garnizon już w 1788 r. zawarł z gimnazjum kontrakt na wynajem pięciu pokoiów, które użytkowano jako magazyn wyposażenia wojskowego za roczną opłatę 32 tal. Wówczas także część izb dawnego kolegium jezuickiego przeznaczono na lazaret wojskowy. W grudniu 1795 r. podczas zmiany garnizonu i dowództwa regimentu, które w 1796 r. przejął generał Hermann Johann Ernst von Manstein (1796-1806), wyżej nadmienione dzierżawione pomieszczenia okazały się niewystarczające. Wynajęto zatem jeszcze trzy izby i wozownię, ustalając za to z prefektem Radawskim roczny czynsz w wysokości 32 tal.²⁴ Do następnej umowy najmu doszło 10 lipca 1797 r., którą z prefektem gimnazjum, profesorem Lamprechtem, zawarł miejski chirurg Rudolph. Wynajął on stojące puste od 2 lat mieszkanie apteki jezuickiej wraz z należącą do niego piwnicą, kuchnią i dziedzińcem. Lokum wynajęto na okres 3 lat, tj. od Michaelis 1797 do Michaelis 1800 r., a należność wynosiła rocznie 20 tal.²⁵ Tego samego roku, dnia 3 grudnia, miejski zegarmistrz Samuel Gottlieb Logan uzgodnił z bydgoskim gimnazjum

²⁰ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 204, k. 30v-31; J. Grüner, op. cit., s. 130-131; P. Schwartz, op. cit., s. 65-67, 69.

²¹ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 204, k. 38; P. Schwartz, op. cit., s. 72-73.

²² APB, Klasztor Jezuitów w Bydgoszczy, sygn. 3, k. 2-19.

²³ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 206, vol. 1, k. 155-157.

²⁴ Ibidem, k. 158.

²⁵ Ibidem, k. 153.

warunki użytkowania izby przy wejściu do szkoły przez okres 6 lat, tj. od Wielkanocy 1798 do Wielkanocy 1804 r., za co miał uiszczać roczną opłatę 20 tal. Zobowiązany był ponadto dozorować gimnazjalny zegar oraz utrzymać wynajmowany pokój w dobrym stanie, a w razie potrzeby dokonać napraw²⁶. Poza wymienionymi kontraktami najmu została także zawarta 7 grudnia 1797 r. umowa dzierżawy wieczystej budynku szkolnego między gimnazjum, które reprezentował prefekt Lamprecht, a introligatorem Sądu Nadwornego Carlem Gerlachem, za roczną sumę 30 tal.²⁷

W grudniu 1799 r. rozważano obsadzenie wakującego beneficjum w Fordonie. Biskup kujawsko-pomorski Józef Ignacy Rybiński szukał odpowiedniego podmiotu na to stanowisko kościelne. Jan Karol von Hohenzollern, będący wówczas biskupem warmińskim, zaproponował, aby Gimnazjum Katolickie w Bydgoszczy, które zyskałoby na poprawie trudnej sytuacji bytowej profesorów, wcieliło to beneficjum. Swej rekomendacji względem tego nie wyrażał jednak oficjalnie pomorski i gdański Jan Kazimierz Bastkowski (1792-1804). Twierdził, że kandydatura któregoś z profesorów miejscowego gimnazjum nie była właściwa, gdyż m.in. przez zaszłe przed kilkoma laty kłótnie i spory został nadszarpnięty ich wizerunek. Ponadto nadmieniał, iż beneficjum znajdowało się w dość trudnym położeniu, ponieważ kościół i budynki wymagały remontu, a ciężar napraw spadłby na nich. W jego opinii do zarządzania tym beneficjum potrzebna była osoba duchowna. Ostatecznie w piśmie z dnia 3 lutego 1800 r. adresowanym do biskupa Jana Karola von Hohenzollerna stwierdzono, że to zbyt poważna funkcja, stąd zamierzano wyszukać odpowiedniego na to stanowisko księdza, który mieszkałby w Fordonie, i nim obsadzić to beneficjum. Podano ponadto, że właściwe urządzenie i poprawa w istocie źle sytuowanego Gimnazjum Katolickiego w Bydgoszczy były zależne od wykonania znajdującego się w opracowaniu powszechnego planu polepszenia tego typu szkół²⁸. Pod koniec XVIII w. liczba uczniów uczęszczających do bydgoskiego gimnazjum w 1799 r. wyniosła 100 osób²⁹.

W sporządzonym dokumencie z dnia 14 sierpnia 1801 r. przez Zachodnio-Pruską Regencję w Kwidzynie (Die Westpreußische Regierung zu Marienwerder) podano informacje o ogólnym stanie gimnazjów katolickich na administrowanym obszarze. Wyrażono szereg spostrzeżeń odnośnie potrzebnych reparatur budynków szkolnych. Niegdyśjsze kolegia jezuickie, które przekształcono w gimnazja, były obszernymi obiektami, których utrzymanie pociągało za sobą znaczne

²⁶ Ibidem, k. 154.

²⁷ Ibidem, k. 152.

²⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- u. Schul-sachen, I Nr. 223, k. 19-27.

²⁹ J. Grüner, op. cit., s. 127; P. Schwartz, op. cit., s. 123.

nakłady finansowe. Ponoszone wydatki związane były głównie z koniecznością ich renowacji, ponieważ – jak stwierdzono – gdy rozwiązywano zakony jezuitów, budynki w większości były już w znacznie uszkodzonym stopniu i znajdowały się w grożącym zawaleniem stanie. Jednak wobec niewielkiego, ograniczonego budżetu budowlanego z siedmiu wówczas gimnazjów jedynie jedno mogło być wyremontowane i zabezpieczone przed upadkiem. Kolejną sprawą było zwrócenie uwagi na niskie pensje zatrudnionych nauczycieli gimnazjalnych. Wyznaczone dla nich sumy wynagrodzeń przy ówczesnych wysokich cenach wszystkich środków spożywczych nie starczyły na spokojne funkcjonowanie. Pilny temat stanowiła konieczność podniesienia ich pensji, aby można było utrzymać przydatnych nauczycieli na stanowiskach, aby nie byli zmuszeni odchodzić przez wzgląd na niskie płace. Z kolei w dalszej części dokumentu rząd pruski odnotował, że gimnazjum w Bydgoszczy było bliskie zawalenia się. Jego budowlany stan techniczny był do tego stopnia niebezpieczny, że latem 1801 r. Deputacja Kameralna przy zastosowaniu wsporników i belek musiała umocnić zapadający się budynek szkolny, aby nie popadł w całkowitą ruinę. Wówczas na polecenie Zachodnio-Pruskiej Regencji, Deputacja Kameralna w Bydgoszczy miała sporządzić kosztorys dla koniecznych prac naprawczych budynku gimnazjum. Pozostałe gimnazja jezuickie również wymagały mniejszych, większych lub też całkowitych napraw. We względnie dobrym stanie znajdowało się gimnazjum w Grudziądzu, jednak przed laty na remont dachu musiano przeznaczyć sumę kilkuset talarów. Siedem szkół miało być utrzymywanych z rocznych przychodów w wysokości około 10 000 tal.³⁰

W dużej mierze podupadły stan architektoniczny budynku Gimnazjum Katolickiego stanowił od wielu lat dominującą kwestię dyskusji, poruszaną przez lokalne władze administracyjne. Sygnalizowano potrzebę szybkiej reparatury, m.in. dwóch zniszczonych wież kościoła jezuickiego oraz poszczególnych sal lekcyjnych budynku szkolnego. Jednocześnie zastanawiano się nad przyszłością szkoły i odpowiedzią na pytanie, czy dalej ma znajdować się tam gimnazjum katolickie. Pod rozwagę brano przy tym jeszcze możliwość utworzenia w dotychczasowym budynku gimnazjum protestanckiej szkoły uczonej (eine protestantische gelehrte Schule), aby mogli się w niej kształcić uczniowie wyznania ewangelickiego. W związku z wieloma kwestiami dotyczącymi przyszłego kształtu lokalnej oświaty, wymagającymi podjęcia możliwie szybkich działań, polecono przeprowadzić rewizję stanu szkolnictwa w Bydgoszczy, której dokonał wyższy radca szkolny Johann Friedrich Zöllner³¹.

³⁰ GSStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schulsachen, I Nr. 206, vol. 1, k. 45-51; zob też P. Schwartz, op. cit., s. 80.

³¹ APB, Klasztor Jezuitów w Bydgoszczy, sygn. 3, k. 29-39; GSStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schulsachen, I Nr. 223, k. 33-47;

Wizytacja szkoły przeprowadzona przez Zöllnera dnia 21 października 1802 r. i powstały na jej podstawie protokół sprawozdawczy dostarcza informacji o stanie Gimnazjum Katolickiego w pierwszych latach XIX w. Radca szkolny odnotował, że szkoła mieściła się w bardzo dużym, obszernym budynku, jednak ze względu na to, że od długiego czasu nie uczyniono nic odpowiedniego, aby utrzymać go w dobrym stanie technicznym, w większości groził on zawaleniem. Gdziekolwiek ściany były popękane w swych dolnych partiach. Dach był uszkodzony do tego stopnia, że przeciekały przezeń deszcz i śnieg, a w konsekwencji tego upadek budynku był jeszcze bardziej przyśpieszany. Zöllner sygnalizował konieczność podjęcia szybkiej reparatury placówki szkolnej, która przez zły stan techniczny obiektu znacząco traciła na swej użyteczności. Większa część budynku stała wówczas pusta. Na jednym jego skrzydle znajdowały się izby, gdzie przechowywano zaopatrzenie dla wojska, a inne dostępne pomieszczenia użytkowano jako klasy i mieszkania dla nauczycieli. Gimnazjum składało się z trzech klas oraz jednej przygotowawczej, w których naukę pobierało łącznie 23 uczniów. W klasie pierwszej (Prima) było wówczas 7 uczniów, w drugiej (Sekunda) i trzeciej (Tertia) po 6 wychowanków, a do klasy elementarnej (Elementarklasse) uczęszczało 4 uczniów³². Grono pedagogiczne tworzyło trzech nauczycieli. Kierownikiem szkoły był 27-letni prefekt Franz Dietrich, urodzony na Warmii, który powierzoną mu funkcję pełnił od 2 lat. Swoje wykształcenie zdobył w seminarium w Starych Szkotach koło Gdańska. Jako kapłan cieszył się szacunkiem wśród społeczeństwa. Wizytator szkolny wyróżnił go za dobre metody nauczania i biegłość w posługiwaniu się językiem niemieckim. Odnotował jednocześnie, że profesor Dietrich podczas swych zajęć zamiast uczenia wyłącznie pamięciowego starał się wzbudzić w uczniach proces myślowy, skłaniający przy tym do refleksji, oraz zainteresować ich naukami, które wykładał. Efektem tego był godny pochwały postęp, jaki wychowankowie poczynili w swych umiejętnościach, proporcjonalnie do posiadanego przygotowania w poszczególnych klasach. Prowadzeniem lekcji w drugiej i trzeciej klasie zajmował się 25-letni profesor Hass. Był on klerikiem, sprawującym swe obowiązki w gimnazjum od 3 lat. Trzeci nauczyciel, 32-letni profesor Siebert, był stanu świeckiego, żonaty. Prowadził zajęcia w zakresie nauczania elementarnego. Radca szkolny Zöllner stwierdził, że z uwagi na niekorzystny stan, w jakim znajdowało się gimnazjum, zakład nauczania systematycznie tracił na znaczeniu i swej funkcji edukacyjnej, stąd było bardzo wskazane, żeby czym prędzej otrzymał całkowite wsparcie.

P. Schwartz, op. cit., s. 99.

³² GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- u. Schul-sachen, I Nr. 223, k. 48; P. Schwartz, op. cit., s. 104.

Zaznaczył ponadto, że w Bydgoszczy istniała duża grupa młodzieży wyznania protestanckiego, dlatego należało rozpatrzyć połączenie szkoły ewangelickiej z katolickim gimnazjum i w ten sposób mogłaby powstać jeśli nie wyższa szkoła uczona (höhere gelehrte Schule), to szkoła średnia niższego stopnia (Mittelschule). Wzmiankowaną w raporcie Zöllnera pierwszą pilną potrzebą było zatem odbudowanie podupadającego gimnazjum w takim stopniu, aby utrzymać potrzebne klasy i mieszkania dla nauczycieli. Należało także uregulować kwestie finansowe względem pedagogów poprzez wypłacenie im zaległych pensji³³.

Poznanie struktury nauczanych przedmiotów szkolnych, planu lekcyjnego, a także listy uczniów uczęszczających do poszczególnych klas, umożliwiła kolejna wizytacja gimnazjum w Bydgoszczy, której rezultaty zawarto w piśmie Zachodnio-Pruskiej Regencji w Kwidzynie z dnia 14 września 1803 r. Została ona przeprowadzona przez prefekta grudziądzkiego gimnazjum Malewskiego, który na zlecenie biskupa warmińskiego Jana Karola von Hohenzollerna przedstawił roczne sprawozdanie o stanie bydgoskiej szkoły za okres od września 1802 r. do września 1803 r.³⁴ Na temat złej kondycji budynku gimnazjum wyrażano analogiczne spostrzeżenia, jakie zamieszczono w raporcie radcy szkolnego Zöllnera. Koszty reparacji zniszczonego obiektu przewyższały możliwości i zasób budżetu szkolnego. Wizytator wyraził opinię, że ze względu na to, iż budynek dawnego kolegium jezuickiego był dla gimnazjum o wiele za duży, należało wziąć pod uwagę, aby jego skrzydło za rynkiem urządzić odpowiednio na potrzeby szkoły, a pozostałą część wraz z magazynem sprzedać. W ten sposób za uzyskane środki finansowe można byłoby rozważyć perspektywę wzniesienia nowego budynku szkolnego i być może także zreperować pobliski kościół. W dalszej części raportu Malewskiego podano, że dowódcy kompanii garnizonu przyznali sobie w budynku szkolnym bez żadnego wyższego zezwolenia najlepsze pomieszczenia na potrzeby magazynu wojskowego, a najgorsze pokoje zostawili nauczycielom. Ponadto garnizon kazał ćwiczyć swym rekrutom w korytarzu budynku, w obrębie przestrzeni nieopodal izb pedagogów i klas szkolnych, podczas gdy rzekomo obiekt przeznaczony do ćwiczeń wojskowych był używany jako wozownia. Wskutek tego prowadzone musztry, ciągle hałasy dochodzące z magazynu wojskowego powodowały, że praca nauczycieli, tok oraz efekty ich zajęć dydaktycznych były wystawiane na szwank z powodu tak wielu dokuczliwych utrudnień. Wizytator wyraził zdanie, że należało żądać, aby garnizon zabronił wykonywania ćwiczeń na szkolnym korytarzu, a magazyn wojskowy ulokować należy w tych

³³ Ibidem.

³⁴ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- u. Schul-sachen, I Nr. 210, k. 9-10.

pomieszczeniach, które nie będą zakłócać funkcjonowania gimnazjum³⁵. Liczba uczniów w podanym okresie sprawozdawczym wyniosła zaledwie 30 osób. Jak zaznaczył prefekt Malewski, gimnazjum bydgoskie było dawniej bardzo licznie uczęszczaną placówką edukacyjną, jednak uszczerbek frekwencji spowodowany był wewnętrznymi problemami organizacyjnymi szkoły i nauczycieli, a także wskutek niedawno powstałej podówczas szkoły mniszej w Kcyni. Mnisi wsparci pomocą wpływowych dobroczyńców, utworzyli szkołę uczoną, której bardzo dobry plan lekcji oraz organizacja przyciągały nowych uczniów, wśród których rekrutami byli szczególnie uczniowie z Bydgoszczy. Powodowało to konsekwentny spadek frekwencji Katolickiego Gimnazjum w mieście nad Brdą³⁶. Wizytator Malewski przeprowadził także dla analogicznego okresu sprawozdawczego wizytację gimnazjów w Starych Szkotach, Walczu, Grudziądzu i Chojnicach. Akademiczkie gimnazjum w Starych Szkotach koło Gdańska było wówczas bardzo licznie uczęszczane przez 219 uczniów, spośród których było 8 protestantów i 3 żydów. Gimnazjum w Walczu cieszyło się także znaczącą frekwencją, na którą składało się 148 uczniów, a wśród nich 16 wyznania ewangelickiego. Szkoła w Grudziądzu dawała z kolei wykształcenie 97 uczniom, z których 14 stanowili protestanci, a gimnazjum w Chojnicach liczyło 89 uczniów, z których 5 było ewangelikami³⁷. Bydgoskie gimnazjum, które jeszcze w 1799 r. liczyło 100 uczniów, w zestawieniu i porównaniu z wyżej wymienionymi szkołami posiadało w roku szkolnym 1802/03 najmniejszą frekwencję, wynoszącą według wykazu jedynie 30 uczniów. Tak wyraźny spadek liczebności osób, które decydowały się pobierać tam naukę, powodował niestety, że gimnazjum stopniowo traciło na swym znaczeniu, co odnotował już Zöllner w swym sprawozdaniu powizytacyjnym.

Grono pedagogiczne stanowiło trzech nauczycieli wymienionych w raporcie Zöllnera. Cechowali się oni znajomością kilku języków. Nauczający filologii prefekt Dietrich władał językiem niemieckim, łacińskim oraz w pewnym stopniu polskim i francuskim. Tymi samymi językami posługiwał się pracujący od 9 lat w gimnazjum nauczyciel Siebert. Z kolei nauczyciel Hass posiadał umiejętność mówienia w jęzuku niemieckim, łacińskim i polskim³⁸.

---

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem; P. Schwartz, op. cit., s. 112.

³⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 210, k. 6-8, 11-12, 16v-17.

³⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 210, k. 17v-18; P. Schwartz, *Die Gelehrtenschulen Preußens unter dem Oberschulkollegium (1787-1806) und das Abiturientenexamen*, t. 1, [w:] *Monumenta Germaniae Paedagogica*, t. 46, Berlin 1910, s. 367.

Frekwencja uczniów
Gimnazjum Katolickiego w Bydgoszczy
na przestrzeni lat.

Lista uczniów wyższej klasy filologicznej w roku szkolnym 1802/0339.

Imię i nazwisko	Miejsce urodzenia	Wiek	Stan/zawód ojca
Joseph Suffczynski	Bydgoszcz	19	mieszczański
Johan Fagiewicz	Bydgoszcz	17	mieszczański
Jacob Kantak	Falmierowo	18	nauczyciel
Johan Wolowski	Bydgoszcz	16	mieszczański
Andreas Tudzienski	Bydgoszcz	17	mieszczański
Jacob v. Karłowski	Jastrzębie	18	szlachecki
Franz v. Karłowski	Jastrzębie	16	szlachecki
Raphael v. Chrzanowski	Mieczewnica	19	szlachecki

W adnotacji dokumentu aktowego podano, że kilku uczniów tej klasy przeszło do utworzonej szkoły mniszej w Keyni.

Lista uczniów klasy gramatycznej w roku szkolnym 1802/0340.

Imię i nazwisko	Miejsce urodzenia	Wiek	Stan/zawód ojca
Carl Reyda	Bydgoszcz	17	mieszczański
Johan Fridrychowicz	Wilcze k. Koronowa	18	rolnik
Johan Zink	Friedland	16	mieszczański
Johan Lehmannski	Wtelno	22	rolnik
Adalbert Adamski	Łobżenica	17	mieszczański
Martin Tomaszewski	Sadki	16	rolnik
Franz Marquart	Bydgoszcz	16	mieszczański
Johan Preis	Bydgoszcz	17	mieszczański
Vitus v. Czaykowski	Samokłęski k. Szubina	14	szlachecki
Stanislaus v. Czaykowski	Samokłęski k. Szubina	16	szlachecki
Andreas Smoczynski	Nakło	14	mieszczański

³⁹ GStAPK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 210, k. 27v-28.

⁴⁰ Ibidem, k. 28v-29.

Z zamieszczonych informacji wynika, że paru uczniów tej klasy przeszło również do powstałej szkoły mniszej w Kcyni.

Lista uczniów klasy elementarno-przygotowawczej w roku szkolnym 1802/0341.

Imię i nazwisko	Miejsce urodzenia	Wiek	Stan/zawód ojca
Franz Plottkowski	Salno	18	rolnik
Michael Ciwinski	Nakło	13	mieszczański
Franz Binder	Bydgoszcz	11	mieszczański
Johan v. Lembinski	Łaszewo	12	szlachecki
Joseph v. Czaykowski	Samokłęski k. Szubina	10	szlachecki
Johan Pulcian	Wtelno	14	rolnik
Michael Lubiewski	Wtelno	13	rolnik
Paul Zabczynski	Krusinek	11	rolnik
Anton Piotrkowski	Bydgoszcz	11	mieszczański
Stanislauss Herr	Bydgoszcz	9	mieszczański
Paul Martinowski	Jastrzębie	13	rolnik

Powyższe imiona i nazwiska uczniów zostały podane tak, jak w oryginale źródłowym. Jednoznaczne stwierdzenie narodowości wymienionych uczniów na podstawie kryterium brzmienia nazwisk nie jest do końca możliwe. Biorąc jednak pod uwagę w dużej liczbie występujące ich wyraźnie polskie odpowiedniki, domniemywać można, że znaczącą liczbę w podanym roku szkolnym stanowili uczniowie polskiego pochodzenia⁴². Jedna trzecia, tj. 10 uczniów, pochodziło z Bydgoszczy, a pozostałą liczbę 20 stanowili uczniowie zamiejscowi. Wśród znanych polskich uczniów, którzy na przestrzeni lat kształcili się w bydgoskim gimnazjum, był m.in. Marcin Dunin Sulgostowski, późniejszy Arcybiskup Metropolita poznański i gnieźnieński oraz Prymas Polski w latach 1831-1842. Do Bydgoszczy trafił za pośrednictwem swego stryja i w drugiej połowie lat 80. XVIII w. pobierał nauki w miejscowym gimnazjum przez 2 lata⁴³.

Sprawozdanie prefekta Malewskiego za rok szkolny 1802/03 wymienia w bydgoskim Gimnazjum Katolickim następujące przedmioty nauczania oraz plan lekcji dla wyższej klasy filologicznej, który sporządził i realizował prefekt Dietrich⁴⁴.

⁴¹ Ibidem, k. 29v-30.

⁴² Zob. też P. Schwartz, *Die Gelehrtschulen...*, op. cit., s. 350, 353.

⁴³ F. Pohl, *Martin von Dunin, Erzbischof von Gnesen und Posen: eine biographische und kirchenhistorische Skizze*, Marienburg 1843, s. 5-6.

⁴⁴ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- u. Schulsachen, I Nr. 210, k. 31-32.

Przedmioty nauczania	Podręczniki szkolne i skrypty
Logika popularna	Pölitz, Versuch einer Grammatik des Verstandes mit einem Anhang von logischen Sätzen.
Język niemiecki	Heinsius, Neue deutsche Sprachlehre, besonders zum Gebrauch in Schulen, 1802.
Retoryka	a. Helfrecht, Kurze Anleitung zur Redekunst für Anfänger, 1802. b. Fulda, Hallischer Briefsteller zum Schul- und Privatgebrauche, 1801.
Ćwiczenia w mowie i deklamacji	a. Wiedemann, Übungen im Deklamieren für Knaben und Jünglinge. b. Fulda, Oratorisches Magazin. Zunächst zum Behufe der Redeübungen in den oberen Klassen der Schulen.
Język łaciński (tłumaczenia i ćwiczenia stylistyczne)	a. Cornelius Nepos, Quintus Curtius Rufus b. Ciceronis Orationes Selectae c. Owidiusz: Epistulae ex Ponto d. Schelleri, Praecepta styli bene latini in primis Ciceroniani
Geografia a. matematyczna b. polityczna c. kraju ojczystego	a. Rombach, Anleitung zur mathematischen Erdbeschreibung für Schulen. b. Gaspari, Lehrbuch der Erdbeschreibung. c. Geographisch-statistische Beschreibung aller Königl. Preußischen Staaten für Schulen.
Historia	Galletti, Lehrbuch für den ersten Schulunterricht in der Geschichtskunde, 1800.
Algebra	Prändel, Algebra ins Kurze gefaßt und mit möglichster Deutlichkeit zum Selbstunterrichte vorgetragen.
Matematyka	Ebert, Anfangsgründe der notwendigsten Teile der reinen Mathematik, 1796.
Religia i etyka	a. Köhler, Praktische Anleitung zum moralischen Unterricht der Jugend, 1800. b. Schollmeyer, Moralische Aufgaben für die Jugend zur Übung und Schärfung der sittlichen Urteilskraft, 1802.
Znajomość praw i ustroju państwa	Heinsius, Anleitung zur richtigen Kenntnis der Gesetze und Verfassung des Preußischen Staats, 1800.
Nauki przyrodnicze i historia naturalna	Fröbing, Die Bürgerschule. Ein Lesebuch für die Bürger- und Landjugend, 1792.

Plan lekcji dla klasy filologicznej w roku szkolnym 1802/0345.

Godziny lekcyjne	Przedmioty nauczania w poszczególne dni tygodnia
	<u>poniedziałek, środa, piątek (do południa)</u>
8.30-10	język łaciński (tłumaczenia i ćwiczenia stylistyczne) a. Cornelius Nepos zamiennie z Curtiusem w pierwszej połowie roku szkolnego b. Ciceronis Orationes Selectae w drugiej połowie roku szkolnego
10-11	retoryka i łacińskie ćwiczenia stylistyczne wg książki Schelleri, Praecepta styli bene latini
	<u>poniedziałek, środa, piątek (po południu)</u>
1.30-2	język niemiecki (gramatyka i ćwiczenia stylistyczne)
2-3	retoryka
3-4	geografia matematyczna i polityczna, na przemian z historią
	<u>wtorek i czwartek (do południa)</u>
8.30-9	logika popularna
9-10	algebra i wyższa arytmetyka
10-11	geometria praktyczna i teoretyczna
	We wtorki i czwartki po południu nie prowadzono zajęć lekcyjnych. Uczniom zadawano jednak temat pracy domowej, który mieli przygotować, a następnie przedłożyć nauczycielowi do sprawdzenia i korekty.
	<u>sobota (do południa)</u>
8.30-9	język łaciński (tłumaczenia i ćwiczenia stylistyczne) a. Owidiusz w pierwszej połowie roku szkolnego b. Horacy wraz z wprowadzeniem do łacińskiej budowy wiersza w drugiej połowie roku szkolnego
10-11	geometria teoretyczna i praktyczna
	<u>sobota (po południu)</u>
1.30-2	ćwiczenia w mowie i deklamacji
2-3	religia i etyka
3-4	geografia kraju ojczystego wraz ze znajomością jego praw i ustroju

⁴⁵ Ibidem, k. 32v-33.

Przedmioty nauczania wraz z planem lekcji w klasie gramatykalnej, który w roku szkolnym 1802/03 realizował profesor Hass⁴⁶.

Przedmioty nauczania	Podręczniki szkolne i skrypty
Język niemiecki	a. Deutsche Sprachlehre für Polen-Warschau b. Mrongovius, Polnisches Lesebuch, Lexikon und Sprachlehre für die ersten Anfänger mit grammatisch erläuternden Anmerkungen. c. Wilmsen, Anleitung zu zweckmäßigen deutschen Sprachübungen in Beispielen und Aufgaben, Berlin.
Język łaciński (tłumaczenia i ćwiczenia stylistyczne)	a. Meidinger, Praktische lateinische Grammatik, wodurch man die lateinische Sprache auf eine neue und sehr leichte Art in kurzer Zeit gründlich erlernen kann, Leipzig. b. Gedike, Lateinisches Lesebuch für die ersten Anfänger, nebst den Anfangsgründen der Grammatik, Berlin.
Ćwiczenia rozumu	Möller, Materialien zu unmittelbaren Verstandesübungen in Volksschulen, Hamburg.
Geografia, historia, nauki przyrodnicze i historia naturalna	a. Sulzer, Kurzer Inbegriff aller Wissenschaften, 1799. b. Wilmsen, Lehrbuch der Geographie für Anfänger in dieser Wissenschaft, Berlin.
Arytmetyka	Michaelis, Berlinisches Rechenbuch oder deutliche Anweisung zum Rechnen, Berlin.
Religia i etyka	Suton, Anleitung zum Moral und Religionsunterricht in Bürgerschulen, Berlin.

Plan lekcji dla klasy gramatykalnej w roku szkolnym 1802/0347.

Godziny lekcyjne	Przedmioty nauczania w poszczególne dni tygodnia
	<u>poniedziałek, środa, piątek (do południa)</u>
8.30-10	język łaciński (gramatyka)
10-11	język łaciński (czytanie, gramatyka) wg Gedike, Lateinisches Lesebuch für die ersten Anfänger
	<u>poniedziałek, środa, piątek (po południu)</u>
1.30-3	język niemiecki (gramatyka i ćwiczenia stylistyczno-językowe w przykładach i zadaniach na przemian z użyciem podręcznika Mrongoviusa)
3-4	geografia na przemian z historią
	<u>wtorek, czwartek, sobota (do południa)</u>
8.30-10	ćwiczenia rozumu i intelektu

⁴⁶ Ibidem, k. 34v-35.

⁴⁷ Ibidem, k. 35v-36.

10-11	Arytmetyka
	Tak jak w wyższej klasie filologicznej, we wtorki i czwartki po południu nie prowadzono zajęć lekcyjnych. Uczniom zadawano temat pracy domowej, który mieli przygotować, a następnie przedłożyć nauczycielowi do sprawdzenia i korekty.
	sobota (po południu)
1.30-3	nauki przyrodnicze na przemian z historią naturalną
3-4	religia i etyka

Poznanie struktury przedmiotów nauczania oraz planu lekcji dla klas elementarno-przygotowawczych katolickich gimnazjów umożliwiła z kolei ogólny plan na rok szkolny 1804/05 sporządzony przez prefekta Malewskiego, późniejszego dyrektora Instytutu Naukowego⁴⁸.

Godziny lekcyjne	Przedmioty nauczania w poszczególne dni tygodnia
	<u>poniedziałek, środa, piątek (do południa)</u>
7-8	godzina przygotowawcza
8-9	język niemiecki i polski
9-10	ćwiczenia pamięciowe i ze zrozumienia w obydwu językach
10-11	język łaciński
	<u>poniedziałek, środa, piątek (po południu)</u>
1-2	godzina przygotowawcza
2-3	geografia kraju ojczystego wraz z historią
3-4	nauka elementarna w zakresie historii naturalnej i nauk przyrodniczych
	<u>wtorek, czwartek (do południa)</u>
7-8	godzina przygotowawcza
8-9	liczenie pamięciowe oraz na tablicy
9-10	historia biblijna
10-11	historia powszechna
	<u>wtorek, czwartek (po południu)</u>
1-2	kaligrafia
2-3	rysunki Po godzinie lekcyjnej rysunków zadawano uczniom zadania sporządzenia niewielkich pisemnych wypracowań w postaci opowiadań, opisów oraz listów, tworzonych naprzemiennie w języku polskim i niemieckim, które mieli przygotować w domu, a następnie przedłożyć nauczycielowi do sprawdzenia i korekty.
	sobota (przed południem)
7-8	godzina przygotowawcza

⁴⁸ Ibidem, k. 124-126.

8-9	liczenie pamięciowe oraz na tablicy
9-10	podstawy antropologii
10-11	wprowadzenie do znajomości praw i ustroju kraju ojczystego
	sobota (po południu)
1-2	ćwiczenia w mowie i deklamacji w języku niemieckim i polskim
2-3	powtórzenie najtrudniejszych zagadnień lekcyjnych, które były przerabiane w ciągu tygodnia
3-4	moralność
	niedziela (do południa)
7	wspólne nabożeństwo adnotacja: uczniowie protestanccy mieli udać się na mszę do kościoła ewangelickiego, a będący wśród nich i odpowiedzialny za opiekę nadzorca powinien później zdać relację nauczycielowi
9	religia dla uczniów wyznania katolickiego w dwóch grupach
	niedziela (po południu)
1	wspólne zajęcia religii dla 3 klas

Prefekt Malewski na bazie przeprowadzonych wizytacji szkolnych, poczynionych obserwacji i oceniu stanu poszczególnych gimnazjów, dostrzegał potrzeby dokonania pewnych zmian, mających na celu odpowiednią i korespondującą z bieżącymi potrzebami czasu organizację gimnazjów katolickich. Wyrazem tego były m.in. sformułowane przez niego we wrześniu 1803 r. spostrzeżenia i propozycje właściwego urządzania istniejących lub mogących powstać tzw. katolickich instytucji szkolnych w Prusach Zachodnich⁴⁹. Jedną z kluczowych kwestii było wyszukanie i zatrudnienie kompetentnej kadry pedagogicznej. Zwrócono przy tym uwagę, że spośród uczących się gimnazjalistów można było wybrać najlepszych, których potencjał po odpowiednim przygotowaniu predestynowałby ich do pełnienia w przyszłości funkcji nauczyciela. Przedmioty nauczania musiały z kolei pokrywać się z wymogami czasu i być projektowane możliwie jednolicie dla wszystkich gimnazjów. Istotną kwestię stanowił dobór i wprowadzenie do użytku właściwych podręczników szkolnych i materiałów pomocniczych dla samokształcenia nauczycieli. Powinni oni być zaznajamiani z fachową literaturą, aby dzięki temu zdobywana wiedza znajdowała odzwierciedlenie w dobrych i praktycznych metodach nauczania. Będąc w posiadaniu i pozyskiwane przez gimnazja książki miały zawierać dokładną specyfikację i podlegać ewidencjonowaniu, aby podczas wizytacji szkolnej był dostępny ich kompletny wykaz, co do tej pory nie miało miejsca. W sprawie planu lekcji i metod nauczania nadmieniono, że dotychczas pedagodzy prowadzili zajęcia w znacznym stopniu

⁴⁹ Ibidem, k. 22-26; P. Schwartz, *Die Gelehrtschulen...*, op. cit., s. 364-366.

w nieuporządkowany sposób. Przekładało się to niekorzystnie na systematyczny tok zajęć i realizację założeń programowych, w konsekwencji czego uczniowie otrzymywali często wiedzę fragmentaryczną. Prefekt Malewski był zdania, że należało ograniczyć lub odejść od praktykowanego w dużej mierze kształcenia mechanicznego, bazującego głównie na nauczaniu pamięciowym i udzielaniu odpowiedzi na szablonowe pytania. Stosowanie zamiast tego bardziej złożonych pytań podczas weryfikacji wiedzy uczniów mogło w jego ocenie bardziej stymulować proces ich twórczego myślenia⁵⁰. Istotnym czynnikiem w osiąganiu celów dydaktycznych miała być realizacja odpowiednio zaprojektowanych planów lekcji i nauczania, których wzorce można było czerpać z katolickich gimnazjów na Śląsku lub też szkół gimnazjalnych w Hamburgu i Berlinie. Odnośnie sprawdzania utrwalonego stanu wiedzy uczniów Malewski proponował możliwość przeprowadzania w gimnazjach egzaminów na końcu każdego kwartału szkolnego, mianowicie przed świętami Bożego Narodzenia, Wielkanocą i bezpośrednio przed dużymi feriami. Miało to następować publicznie i odbywać się w podniosłej atmosferze przy zaproszeniu komisarzy egzaminujących i dostojników miasta. W sprawach ekonomicznych gimnazjów polecono prowadzić inwentarz szkoły, gdzie zawarte będą informacje o stanie posiadania i kwestiach finansowych danej placówki oświatowej. Zwrócono także uwagę na kwestię wynagrodzeń nauczycieli, którzy za swą pracę powinni otrzymywać przyzwoite i regularne pensje. W większości zwizytowanych gimnazjów nie prowadzono archiwizacji ważnych dokumentów, reskryptów, które albo znajdowały się w zaniedbanym stanie, albo całkowicie ginęły. Poradzono zatem utworzenie pomieszczenia w rodzaju archiwum, które przechowywałoby wszystkie dokumenty i rozporządzenia dotyczące szkoły, będące następnie w uporządkowanym stanie do użytku dyrektora i jego następców. Należało także prowadzić dokładne obliczenia przychodów i wydatków, które miały być skontrolowane i podpisane przez dyrektora podczas inspekcji szkoły. Odnośnie kwestii religijnych życzone sobie, aby nauczyciele brali udział w sprawach duchowych kościołów gimnazjalnych. Pedagodzy powinni byli także dbać o tolerancję wyznaniową oraz o to, żeby żaden uczeń nie był prześladowany ze względu na swoją religię⁵¹.

Po dokonaniu rewizji stanu miejscowego szkolnictwa przez radcę szkolnego Zöllnera i prefekta Malewskiego w kolejnych latach pozostawało nadal otwarte pytanie, o możliwość utworzenia w Bydgoszczy wyższej szkoły uczonej poprzez połączenie szkoły ewangelickiej z katolickim gimnazjum, co sygnalizowano już wcześniej. Podtrzymano też zdanie, że budynek dawnego kolegium jezuickiego

---

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

był za duży jak na ówczesne potrzeby mieszczącej się w nim szkoły, przez co nie był w pełni wykorzystany. Odstąpienie natomiast całego gmachu pojezuickiego na rzecz wysuwanych wniosków, m.in. bydgoskiego Sądu Nadwornego, mogło nastąpić pod warunkiem, że przyszłe koszty utworzenia potrzebnego budynku dla miejscowej wyższej szkoły uczonej w żaden sposób nie będą ciężarem dla funduszu szkolnego. Ponadto poza kwestiami renowacji, zagospodarowania i utrzymania samego obiektu gimnazjalnego pilnych napraw wymagał także kościół pojezuicki. W sierpniu 1804 r. ponownie informowano, że wznoszące się nad budynkiem wieże są bardzo zniszczone, a ich rozbiórka byłaby bardzo kosztowna⁵². Jak wynika z dokumentu sporządzonego w maju 1805 r., szacunkowe zburzenie wież pociągnęłoby za sobą wydatki rządu ponad 2000 tal. Odstąpiono zatem od tego i polecono ich reparaturę, na co władze rządowe przyznały 2 sierpnia tego roku 447 tal., a prace naprawcze wykonano za sumę 445 tal.⁵³

Obok niskiego budżetu szkolnego, pogarszała się także sytuacja ekonomiczna gimnazjum, co widać na przykładzie obniżenia szkole deputatu drewna opałowego. W zaaprobowanym etacie z 1790 r. przydzielono gimnazjum 81 sążni drzewa jako materiał opałowy. Jednak na okres zimy 1803/4 r. gimnazjum otrzymało już tylko 40 sążni. Z tego powodu szkoła złożyła w 1805 r. zażalenie do Zachodnio-Pruskiej Regencji o zmniejszony przydział tego surowca w rocznym etacie⁵⁴. Jak podano, było to spowodowane obniżeniem zapotrzebowania na drewno opałowe do 45 klastrow, co zawarł w projekcie nadleśniczy Lust w styczniu 1804 r. Zweryfikowanie zaistniałej sytuacji polecono dyrektorowi Instytutu Naukowego Malewskiemu, pełniącemu tę funkcję od 1804 r., który na miejscu miał ocenić sprawę. W sporządzonym przez niego w 1805 r. projekcie na zapotrzebowanie drewna opałowego ujęto, że gimnazjum powinno rocznie otrzymywać 52 sążnie tego materiału. Ostatecznie jednak w grudniu 1805 r. Pruski Departament Finansów ustanowił dla Katolickiego Gimnazjum w Bydgoszczy roczny przydział drzewa opałowego, którego zapotrzebowanie określono na 50 sążni na lata 1804-1810. Zatwierdzony przydział drewna opałowego wyglądał zatem następująco:

- a. dla trzech profesorów, na każdy zamieszkaany przez nich pokój – 5 sążni drewna (łącznie 15),
- b. dla trzech klas – po 5 sążni na każdą z nich (łącznie 15),
- c. na ogrzanie jadalni – 5 sążni drewna,

⁵² GStAPK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 223, k. 63-68; APB, Klasztor Jezuitów w Bydgoszczy, sygn. 3, k. 50-60.

⁵³ GStAPK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 223, k. 69-70; APB, Klasztor Jezuitów w Bydgoszczy, sygn. 3, k. 82, 102-107.

⁵⁴ GStAPK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 223, k. 71-73, 83-86, 90-92; zob. też J. Grüner, op. cit., s. 132.

- d. do ogrzania pokoju dla służby – 5 sążni drewna,
- e. opał potrzebny do gotowania i prania – 10 sążni drewna⁵⁵.

W dokumencie o przydziale drewna opałowego dla gimnazjum w 1805 r. zawarto także krótki opis wnętrza samego budynku. Pomieszczenia, które zamieszkiwali nauczyciele były długie na 18, szerokie na 17 i wysokie na 14 stóp. Okna o stosunkowo dużych rozmiarach znajdowały się w złym stanie, a w korytarzu gdzieś tam były zabite starymi deskami. Piece grzewcze były niezwykle duże. Dach na budynku był przeważnie niepokryty. W całym budynku panował silny przeciąg, który zimą zabierał wiele ciepła pochodzącego z materiału opałowego⁵⁶.

Trwające przez lata trudności finansowe, spowodowane skromnym i ograniczonym budżetem szkolnym, przekładającym się na niskie płace nauczycieli oraz stan całej placówki oświatowej, a także postępujące drożenie wszystkich potrzeb i produktów, to jedne z czynników wpływających na ciężką sytuację gimnazjum i jego stagnację. Wykaz budżetu i funduszy Zachodnio-Pruskiego Instytutu Szkolnego na rok 1801/02 podaje, że na sumę przychodów gimnazjum w Bydgoszczy oprócz tych w postaci dzierżaw części swych pomieszczeń, szkoła otrzymywała z bydgoskiej kasy domonialnej kwotę 705 tal. (tzw. Competenzgelder, jako rekompensata za skonfiskowane dobra jezuickie), przekazywaną w ratach kwartalnych, którą w budżecie 1803/04 zredukowano do 699 tal.⁵⁷ Pomimo wszystkich dysponowanych środków sytuacja gimnazjum nie poprawiła się, co obrazują kolejno uprzednio odbyte wizytacje szkolne. Wydatki zawarte w poszczególnych dostępnych budżetach szkolnych z pierwszych lat XIX w. stanowiły m.in. wynagrodzenia nauczycieli. W bydgoskim gimnazjum pensje pedagogów od roku szkolnego 1801/02 do zaprojektowanego etatu na 1806/07 r. utrzymywały się na tym samym poziomie. Dla prefekta gimnazjum przewidziano sumę 170 tal. Nauczyciel klasy gramatycznej otrzymywał 130 tal., a trzeci nauczyciel 100 tal. Poza tym do wydatków zaliczały się także środki przeznaczane na wyżywienie – 260 tal. oraz fundusze na utrzymanie kościoła jezuickiego – 100 tal.⁵⁸

Jak wynika tymczasem z ekstraktu aktowego Zachodnio-Pruskiej Regencji w Kwidzynie z dnia 26 sierpnia 1806 r., zamierzano przekazać roczną subwencję w wysokości 91 tal. dla utworzonej w 1785 r. ewangelickiej szkoły ludowej w Bydgoszczy. Miało to na celu polepszenie jej stanu, a według wówczas

⁵⁵ GStA PK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schulsachen, I Nr. 223, k. 83-86, 90-92.

⁵⁶ Ibidem, k. 84-85.

⁵⁷ Ibidem, k. 96-101; GStA PK, I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schulsachen, I Nr. 206, vol. 1, k. 61-69, 85-95.

⁵⁸ Ibidem; GStA PK, I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schulsachen, I Nr. 207, vol. 2, k. 21-29, 49-57, 69-75.

istniejących planów brano także pod uwagę podniesienie tego zakładu nauczania do rangi szkoły uczonej. Koncepcja ta wymagała jednak jeszcze dalszego rozpatrzenia i zatwierdzenia przez Wyższy Departament Szkolny. Minister Julius Eberhard von Massow, zaangażowany od 1800 r. w przygotowywanie pruskich reform szkolnictwa i oświaty, w swym piśmie z 16 września 1806 r. adresowanym do Zachodnio-Pruskiej Regencji polecił, aby władze rządowe uwzględniły jednocześnie, czy możliwe byłoby odpowiednie połączenie Katolickiego Gimnazjum w Bydgoszczy z mającą tu powstać wyższą szkołą uczoną⁵⁹. Ponadto Wyższe Kolegium Szkolne na początku nowego XIX stulecia rozważało szereg reform dotyczących katolickich gimnazjów, w tym odpowiednią organizację egzaminów maturalnych dla uczęszczających do nich uczniów⁶⁰. Niebawem jednak, po serii dwóch zwycięstw wojsk napoleońskich nad Prusami pod Jeną i Auerstedt 14 października 1806 r., nastąpił kres panowania pruskiego w mieście nad Brdą, które na mocy traktatu pokojowego w Tylży z 1807 r. znalazło się w granicach utworzonego Księstwa Warszawskiego. Schyłek działalności miejscowego Katolickiego Gimnazjum nastąpił zapewne w ostatnich miesiącach 1806 r. Powołana dnia 26 stycznia 1807 r. do organizacji i administrowania spraw oświaty Izba Edukacji Publicznej, zwana Izbą Edukacyjną, nie stwierdziła już jego obecności⁶¹. Gmach dawnego kolegium pojezuickiego, gdzie dotąd prowadzono lekcje, nie był dłużej zdalny do celów szkolnych ze względu na zły stan techniczny budynku i częścicowe zajmowanie go przez Francuzów z przeznaczeniem na szpital wojskowy. W celu kontynuowania toku nauki ksiądz Kahlor, proboszcz bydgoski i jednocześnie ostatni prefekt dotychczasowego Gimnazjum Katolickiego, udostępnił pomieszczenia plebanii przy kościele farnym, które zaadaptowano do udzielania zajęć lekcyjnych. Nowe warunki lokalowe były w znacznym stopniu ograniczone, gdyż spośród dostępnych dwóch niewielkich izb, jedna stanowiła mieszkanie dla profesora, a druga służyła za klasę lekcyjną, mogącą pomieścić zaledwie 25-30 uczniów. Ze względu na tą sytuację część nauczycieli i uczniów zdecydowała o opuszczeniu Bydgoszczy. Dalsze informacje o funkcjonowaniu miejscowej szkoły w początkach istnienia Księstwa Warszawskiego przekazuje sporządzony schemat organizacyjny z 21 grudnia 1807 r. oraz jego późniejszy odpowiednik z 1808 r. Do grona pedagogicznego szkoły wymienionej pod nazwą Gimnazjum Bydgoskie należały wówczas trzy osoby: ks. Andrzej Kahlor, pełniący rolę prefekta i profesora klasy filologicznej, profesor klasy gramatycznej Schulz oraz

⁵⁹ GSTAPK, I. HA Rep. 76 alt, Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen-u. Schul-sachen, I Nr. 223, k. 102.

⁶⁰ P. Schwartz, *Die Gelehrtenschulen...*, op. cit., s. 360-364.

⁶¹ A. Karbowski, *Bydgoszcz a Pakość. Karta z dziejów wychowania i szkół Księstwa Warszawskiego*, Lwów 1897s. 4; M. Pawlak, *Bydgoskie szkoły średnie...*, op. cit., s. 32-33.

profesor klasy elementarnej Wilczewski. Schemat organizacyjny szkoły przedstawia 3 klasy, których prowadzeniem miał zajmować się osobno każdy z pedagogów. Według wykazu z grudnia 1807 r. prefektowi przypisano tygodniowo 16 godzin lekcyjnych, z czego na poszczególne przedmioty przypadła określona liczba godzin: logika – 2, język niemiecki – 2, historia – 2, geografia – 1, retoryka – 2, moralność – 2, tłumaczenie autorów łacińskich na język niemiecki – 3 oraz religia rzymskokatolicka – 2. Pozostałym dwóm pedagogom, profesorowi klasy gramatykalnej i klasy elementarnej przydzielono tygodniowo 27 godzin, które obejmowały: język polski, niemiecki, francuski i łaciński – 9, geografia, historia powszechna i ojczysta – 6, historia naturalna i początki fizyki – 2, arytmetyka – 2, deklamacja – 1, kaligrafia – 1, rysunki – 1, ćwiczenie rozumu – 2, powszechna moralność – 1, antropologia – 1 oraz początki prawa – 1. Będące w użyciu podręczniki szkolne stanowiły głównie książki autorów niemieckich, wprowadzonych i stosowanych uprzednio w Gimnazjum Katolickim. W sporządzonym pod koniec grudnia 1807 r. sprawozdaniu odnotowano w szkole obecność jedynie 21 uczniów. Powodował to brak miejsca dla ich większej liczby, ze względu na wspomniane tymczasowe trudności lokalowe szkoły, uniemożliwiające urządzenie wszystkich trzech klas, gdyż zniszczony gmach kolegium pojezuickiego nie był jeszcze wyremontowany. Z tego względu szkoła w 1807 r. i w pierwszej połowie 1808 r. mieściła się nadal w pomieszczeniach plebanii kościoła farnego. Uczniowie nie uiszczali opłat za pobierane lekcje, poza sumą 8 polskich złotych rocznie na materiał opalowy. Fundusze na szkołę pochodziły z lokalnej administracji publicznej. Środki finansowe, które przeznaczala Regencja Kwidzińska, asygnowane co kwartał z nadzwyczajnej kasy szkolnej w wysokości 33 talarów 47 groszy i 8 denarów, zostały wstrzymane od września 1806 r. Roczna pensja prefekta gimnazjum oraz profesora klasy gramatykalnej wynosiła 780 polskich złotych i 390 złotych na stół. Natomiast profesor klasy elementarnej otrzymywał o 60 złotych polskich mniejsze wynagrodzenie zasadnicze⁶².

W wyniku prowadzonych prac nad nową organizacją lokalnej oświaty, w które zaangażowani byli m.in. ksiądz Jan Ignacy Bocheński oraz prefekt Departamentu Bydgoskiego Antoni Gliszczyński, utworzono w Bydgoszczy Szkołę Departamentową. Jej uroczysty akt otwarcia w wyremontowanym gmachu pojezuickim nastąpił dnia 1 września 1808 r.⁶³ Zapoczątkowało to nowy rozdział w dziejach

⁶² Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, *Dokumenty i korespondencja dotyczące szkolnictwa bydgoskiego, duchowieństwa bydgoskiego z lat 1788-1914*, Zb. Spec., Rkps 1207/II, k. 29, 32-35.

⁶³ M. Chamot, op. cit., s. 156; *Dzieje Bydgoszczy. Calendarium*, praca zbiorowa pod red. Z. Guldony, BTN – Prace Popularnonaukowe nr 3, Bydgoszcz 1968, s. 62; B. Pleśniarski, *Szkolnictwo Departamentu Bydgoskiego w okresie Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1965, s. 87-88.

bydgoskiego szkolnictwa średniego okresu Księstwa Warszawskiego. Utworzone zaś w 1781 r. Królewskie Gimnazjum Katolickie, które powstało na bazie Kolegium Jezuickiego, sięgającego tradycjami oświatowymi pierwszej połowy XVII w., poprzez swą działalność edukacyjną pełniło istotną rolę, stanowiąc o ciągłości szkolnictwa średniego w Bydgoszczy pod koniec XVIII i na początku XIX w. oraz dając asumpt do jego przyszłych reform i dalszego rozwoju.

Catholic Grammar School in Bydgoszcz – from the history of education of the city on the Brda River in 1772-1806

keywords: Catholic Grammar School, secondary education, Prussian partition, Bydgoszcz

Summary

A difficult period, during which Bydgoszcz as a result of the first partition of Poland in 1772 became part of the Prussian monarchy, had its impact on the local education system. The order of the Jesuits, who settled down in the city on the Brda River in the first half of the 17th century, responsible for secondary education, was disbanded based on the papal brief issued by Pope Clement XIV. The Bydgoszcz Jesuits – with the approval from the new Prussian authorities – continued educational activity in their college until 1780, when it was closed down. The point of gravity, which was previously in the Society of Jesus, was moved from the Jesuit College to the Royal Catholic Grammar School, founded on June 1, 1781. The main assumption of this work was presentation of the history of the school, describing previously unexplored aspects such as organizational structure, subjects taught in the school, students' attendance and the role it played in the education system in the 18th century and the first years of the 19th century.

Katholisches Gymnasium in Bydgoszcz – aus der Geschichte des Bildungswesens der Stadt an der Brda in den Jahren 1772-1806

Schlüsselwörter: Katholisches Gymnasium, Bildungswesen der Gymnasialstufe, preußisches Teilungsgebiet, Bydgoszcz

Zusammenfassung

Die schwierigen Zeiten, als Bydgoszcz infolge der I. Teilung Polens im Jahre 1772 durch die preußische Monarchie übernommen wurde, haben sich auch auf die Form des hiesigen Bildungswesens ausgewirkt. Der in der Stadt an der Brda in der I. Hälfte des XVII. Jahrhunderts sesshafte Jesuitenorden, der für das Bildungswesen der Gymnasialstufe zuständig war, wurde kraft des Breves des Papstes Klemens XIV. aus dem Jahre 1773 aufgelöst. Die Bydgoszczer Jesuiten haben jedoch mit Zustimmung der neuen preußischen Behörde die Aktivitäten im Bereich des Bildungswesens in ihrem Kollegium bis zu seiner Auflösung im Jahre 1780 fortgesetzt. Der Schwerpunkt der Bildung, die bisher in der Zuständigkeit der Gesellschaft Jesu lag, wurde von dem Jesuitenkollegium auf das daraus am 1. Juni 1781 gegründete Königliche Katholische Gymnasium übertragen. Das Hauptziel dieser Arbeit ist die Darstellung der Geschichte dieser Schule im Hinblick auf deren bisher wenig bekannte Organisationsstruktur, Unterrichtsfächer, Anwesenheitsraten der Schüler und die Funktion, die sie im lokalen System des Bildungswesens im XVIII. und in den ersten Jahren des XIX. Jh. erfüllte.